

la Catalunya contemporània s'ha vist, doncs, àmpliament beneficiada per la publicació d'aquesta obra.

JAVIER VIDAL OLIVARES
Universitat d'Alacant

DÍAZ MARÍN, Pedro, *Después de la revolución. Centralismo y burguesía en Alicante (1844-1854)*, Alacant, Generalitat Valenciana i Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 1998.

Aquest llibre constitueix una aportació important per al coneixement de la dècada moderada, anys sobre els quals a penes disposem de treballs publicats. És un buit historiogràfic que reflecteix fins a quin punt ignorem com es va construir l'Estat liberal espanyol, però aquest panorama desolat està començant a canviar gràcies a l'aparició de diverses monografies que comparteixen la preocupació per estudiar el paper dels poders locals en la configuració de l'Estat liberal, que volen investigar el funcionament del sistema polític i dels mecanismes de dominació social.¹ El treball de Pedro Díaz, originat en la seva tesi doctoral presentada l'any 1997, s'inscriu en aquesta línia.

L'obra comença esmentant la importància que havia tingut el liberalisme radical a Alacant, alguns membres del qual van protagonitzar la rebel·lió de principis del 1844, i que fou desarticulat per la duríssima repressió posterior. La revolta del 1844 va provocar que els progressistes «respectables» de la ciutat prenguessin consciència dels perills de les mobilitzacions populars, mentre que d'aquells grups radicals no se'n torna a saber res més en la resta del llibre.

M'ha semblat especialment interessant el capítol dedicat al cost de la rebel·lió, i sobretot a les repercussions causades per la massiva presència militar. L'explicació del triple aspecte de la repressió (financera, política i militar), ens mostra la cara més autoritària del moderantisme i el predomini del poder militar sobre el civil.

A continuació l'autor presenta una descripció exhaustiva de les competències dels caps polítics i governadors civils, i de les lleis sobre ajuntaments i diputacions que van implantar els moderats espanyols. L'anàlisi de Pedro Díaz ofereix l'avantatge de facilitar la consulta de tota aquesta legislació en una sola obra, però a més a més estudia i reflexiona sobre la forma com s'aplicava. Així arriba a conclusions interessants, com que a Alacant va haver-hi una gran inestabilitat en l'exercici del càrrec de governador civil (em penso que igual que a la majoria de les províncies), o la relació entre la consolidació del caciquisme i el centralisme. Per això sorprèn que hagi exagerat tant en escriure que aquelles lleis «organizan la política local de manera que la sintonia entre el poder central y el poder local sea perfecta y eficaz» (p. 101): és cert que aquest era l'objectiu oficial, però a la pràctica les relacions van ser més complicades i el llibre ens en dóna abundants exemples (freqüentment els municipis havien de recórrer a companyies privades de serveis que gestionaven a Madrid els assumptes pendents, davant la ineficàcia dels canals oficials).

1. A part del llibre que estic comentant, també es poden mencionar: E. TOSCAS I SANTAMANS, *L'Estat i els poders locals a la Catalunya del segle XIX. Una visió des de Sarrià (1780-1860)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997; O. MARTÍ, *Un liberalismo de clases medias: revolución política y cambio social en Castellón de la Plana (1808-1858)*, Castelló, Diputació de Castelló, 1997; i J. M. PONS I ALTÉS, *El poder polític a Lleida (1843-1854). Eleccions i pronunciaments*, Lleida, Diari de Ponent SA i Patronat Municipal «Josep Lladonosa i Pujol» de l'Ajuntament d'Alguaire, 1998.

L'autor també matisa el paper dels ajuntaments, sovint aïllats entre la pressió de les autoritats governamentals i les amenaces de la població, i que havien de finançar determinats serveis públics a causa dels pocs mitjans que tenia l'Estat. Ens tornem a trobar amb propostes suggerents quan Pedro Díaz nega que el poder de l'Estat acabés amb qualsevol mena d'autonomia local: la debilitat de l'Estat, segons Díaz, feia necessària l'ajuda dels poders locals, amb unes oligarquies que es beneficiaven d'aquests pactes. Aquest és un tema bàsic, però potser hauríem de tenir més en compte que tant els poders locals com els aparells administratius dependents directament de Madrid constituïen tots un mateix sistema que no podem jutjar des dels nostres prejudicis actuals, sinó des de les possibilitats que donava la situació espanyola de mitjan segle XIX. Com ha escrit Eliseu Toscas, «l'Estat no governava el territori directament, sinó que ho feia per mitjà d'estructures de mediació, de manera que exercia una forma d'*indirect rule* (en paraules de Bailey) sobre les regions i les localitats d'Espanya».²

Sobta que després d'aquest treball de mèrit, l'autor afirmi que aquesta uniformització i centralització «hizo la acción del Estado más eficaz, pero a costa de que el poder central y sus agentes provinciales ejercieran un férreo control sobre las autoridades locales» (p. 129), en contradicció amb algunes de les aportacions més interessants del llibre.

És molt destacable l'anàlisi de les eleccions municipals, provincials i generals durant la dècada moderada: explica la legislació, analitza detalladament l'electorat i les biografies dels elegits, comenta els resultats, descriu irregularitats i incidents, dóna exemples d'enfrontaments entre cacics que dominaven un determinat districte i les autoritats que intervenien en favor d'un altre candidat, etc.

Però em sembla que, en aquesta mena d'estudis, no cal donar tantes voltes per a demostrar que els candidats elegits formaven part de l'elit econòmica i social: el sorprenent seria el contrari, perquè significaria que s'infringia la legislació electoral censatària. Segurament és més útil analitzar l'electorat, la proporció electors/veïns o electors/elegibles, el grau de participació, etc.; i en alguns d'aquests aspectes el treball de Pedro Díaz és modèlic, amb abundants i exhaustius quadres útils per al lector.

En canvi, certes interpretacions del llibre tenen poca base. Que a les eleccions municipals a la ciutat d'Alacant es passés d'una participació del 14% del 1845 al 37% del 1849 no és suficient per afirmar que la «burguesia alcantina se hallaba más integrada en el esquema moderado» (p. 151). A mi em sembla més aviat el contrari, que aquesta baixa participació és una mostra de les greus dificultats d'integració que va tenir el règim moderat entre els sectors socials que teòricament li havien de ser més favorables; i que contrasta amb una molt major participació provincial a les eleccions generals, en què dóna la impressió que molts grups van abandonar gradualment el seu abstencionisme perquè existia oposició a les candidatures oficials. També s'hauria d'haver tingut present que quan sols hi havia una candidatura, les xifres oficials de participació no són gens fiables. En tot cas, són destacables els exemples de l'autonomia de l'electorat alacantí, capaç de derrotar candidatures oficials i d'escollir regidors vinculats al progressisme.

Segurament un element important va ser la moderació dels progressistes alacantins després de la revolta del 1844, que va fer que el cap polític escrigués que «hombres que pasan aquí por progresistas son los que más han trabajado para destruir y aniquilar las turbas armadas y sediciosas que todo lo invadían» (p. 157), i per tant per a les autoritats no era indispensable evitar la presència de progressistes en algunes candidatures. Em penso que l'experiència de la revolta del 1844 devia planejar constantment, i que la por tant

2. E. TOSCAS, *L'Estat i els...*, 320.

dels moderats com dels progressistes a una repetició d'aquells esdeveniments ens explica molt de la dinàmica política alacantina (més que no la integració dels antics progressistes dins del règim moderat, com afirma l'autor del llibre).

Pedro Díaz sí que és contundent quan desmunta el tòpic d'unes grans elits econòmiques que suposadament ocupaven directament els càrrecs de poder municipal, tot i que després admeti que una part important de la burgesia mercantil va obtenir regidories. Molts dels majors propietaris d'Alacant no tenien cap interès en entrar dins l'Ajuntament i carregar-se de maldecaps, ja que els seus interessos ja estaven prou protegits per la classe política governant: l'autor ressalta «la renúncia manifestada per la oligarquia a la hora de assumir el poder municipal, de modo que no nos parece generalizable la idea de que las élites económicas anhelaban transformarse en élites políticas, mediante la ocupación directa de los centros de poder» (p. 405-406). I això ho enllaça amb la necessitat de plantejar la relativa autonomia de la política respecte a l'economia, i de tenir en compte que la frontera entre progressistes i moderats de vegades era ben borrosa.

Una altra de les aportacions originals del llibre és el capítol dedicat a l'ordre públic, considerat com una de les peces essencials del règim en les seves diferents vessants: control polític, defensa de la propietat privada, vigilància dels costums, etc. Crida l'atenció com les «persones honrades» van reclamar la intervenció de l'exèrcit i el manteniment de l'Estat d'excepció: els unia la por als problemes d'ordre públic causats pel malestar de les classes populars, sobretot en relació amb l'impost de consums i amb els atacs a la propietat. Es a dir, l'autoritarisme i el militarisme van ser demanats per sectors dels grups dominants locals, i no simplement imposats per l'Estat central (com és habitual afirmar).

El capítol dedicat a l'estructura social d'Alacant serveix per a destacar l'hegemonia d'un grup format per un sector de la burgesia comercial i d'antics nobles, amb una apreciable capacitat d'iniciativa econòmica. Es destacable l'anàlisi de les diferents activitats econòmiques, dels nivells de renda, del repartiment de la pressió fiscal, de les actituds lliurecanvistes, de les lluites pel control de l'aigua i de les condicions de vida dels jornaleros.

A l'últim, l'estudi de les hisendes municipal i provincial ens ensenya les dificultats i irregularitats financeres que van patir totes les institucions en aquells anys, i que perjudicaren els projectes de desenvolupament econòmic i de modernització urbana d'Alacant. La ineficàcia i injustícia del sistema queden ben retratades per Pedro Díaz.

En balanç, es tracta globalment d'un llibre de molt de mèrit, però que no acaba de convèncer en alguna de les seves conclusions. Crec que Pedro Díaz exagera quan considera la burgesia com un tot homogeni, conscient des del principi dels seus objectius i que a mitjan dels anys quaranta decidí com un bloc donar suport al moderantisme: «La burguesía encontró en el moderantismo la fórmula para oponerse a las movilizaciones populares» (p. 35).

Segurament les conseqüències de la repressió que van patir inicialment alguns progressistes alacantins el porten a menysvalorar les resistències al règim moderat. Aquesta actitud és hereva, en alguna mesura, del tòpic que els anys de domini moderat van ser una «època gris i monòtona», un tòpic que el propi Pedro Díaz desmunta contundentment en el seu treball. Si tot hagués estat tan senzill, no hagués calgut que el mateix 1844 les autoritats civils i militars d'Alacant actuessin descaradament per a impedir el triomf de candidatures alternatives (encara que algunes també poguessin tenir un caràcter conservador); o que a les eleccions generals del 1844 la Diputació d'Alacant aplicués un criteri molt restrictiu per a reduir el cens electoral a gairebé la meitat respecte del de l'any anterior, tot i que continuava vigent la llei electoral del 1837.

Tampoc no em sembla prou explicat l'argument que, a mesura que va anar avançant la dècada moderada, la burgesia alacantina (un altre cop com un bloc homogeni) es va

anar allunyant del règim, i que una de les raons principals va ser la ineficàcia administrativa que perjudicava el creixement econòmic, la rendibilitat dels seus negocis i l'estabilitat social. A part d'un cert descontentament lògic, falta saber com es materialitzà aquest suposat distanciament amb el moderantisme: ¿van ser simples crítiques al govern i a l'administració sense qüestionar l'elitisme del règim, com feien tants moderats en aquell moment?; ¿les crítiques eren especialment protagonitzades per antics progressistes?

Per acabar, voldria remarcar que tots els comentaris que he fet no haurien d'amagar les virtuts evidents d'aquest treball: les seves aportacions, que confio haver destacat suficientment, el converteixen en una lectura obligatòria per a qualsevol historiador interessat en l'estudi dels anys centrals del segle XIX. L'obra ens permet entendre alguns dels aspectes bàsics del funcionament del sistema polític liberal espanyol, sempre entorn dels dos eixos caracteritzadors que Pedro Díaz explicita en el subtítol: centralisme de l'Estat i hegemonia burgesa. Aquesta anàlisi s'enllaça amb la d'una societat concreta, l'alacantina, la qual cosa dóna un contingut social a la investigació dels efectes de la política moderada.

El gran mèrit del llibre és que evidencia fins a quin punt no són vàlids molts dels tòpics que encara s'acostumen a utilitzar per a fer valoracions globals de la dècada moderada. En definitiva, ajuda a avançar en el replantejament d'una època de la nostra història, i aquest és un dels millors elogis que es pot fer a un treball de recerca.

JOSEP MARIA PONS I ALTÉS

BERNABEU MESTRE, Josep; ESPLUGUES PELLICER, Josep Xavier i ROBLES GONZÁLEZ, Elena (eds.), *Higiene i salubritat en els municipis valencians*, Benissa, Seminari d'estudis sobre la ciència, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, 1997.

L'obra que ens ocupa, fruit d'unes trobades periòdiques dedicades a l'estudi de la ciència i les seves implicacions socials i històriques al País Valencià, s'inscriu plenament en el marc de la renovació que, d'uns anys ençà, ha suposat l'obertura de nous temes en l'àmbit d'interessos de la nostra historiografia. Com tota obra col·lectiva, es caracteritza clarament per la diversitat metodològica i d'enfocament.

Els editors del volum han optat per agrupar els treballs d'acord amb quatre grans criteris d'aproximació a la matèria d'estudi: l'acció, pública i privada, en matèria de sanitat en el segle XIX i primeres dècades del segle XX. En un primer bloc s'agrupen els dos únics treballs que opten per un enfocament globalitzador, que presenten un conjunt de reflexions sobre la manera de treballar aquests temes i que, justament per això mateix, serveixen com a plantejament introductor i que ha de permetre llegir la resta dels treballs del volum. Els segueix un segon bloc, que agrupa quatre articles dedicats a presentar un inventari i valoració de les fonts documentals conservades en els arxius de quatre localitats valencianes prou diverses (Dènia, Alacant, Nàquera i Succa), que intenten presentar les possibilitats d'estudi d'aquesta documentació, més que no pas treballar-les a fons. El gruix de l'obra el constitueix el tercer bloc, anomenat *Estudis*, que agrupa quatre treballs dedicats cadascun d'ells a un poble o una comarca (València, Alcàsser, Alacant, Alcoi, Marina Alta, Petrer i Gandia). A l'últim, en un darrer bloc es presenten tres treballs que, sota l'epígraf de *Testimonis*, pretenen apropar-nos, a partir de fonts testimonials, orals o escrites, a episodis concrets de la història sanitària de tres localitats: la grip de 1918 a Dènia, el tractament sanitari durant la guerra civil a Benissa, i la profilaxi a Alcoi durant el segle XIX.

Es tracta, doncs, d'un conjunt de treballs d'ambició diferent i de tractaments prou diversos, cosa que, si bé sempre és positiva en la mesura que ens permet apropar-nos